

AZ UDMURT IRODALOM KEZDETEI: GRIGORIJ VERESCSAGIN

DOMOKOS PÉTER

Az udmurt művelődéstörténetnek, nemzeti tudománynak és irodalomnak rendkívüli nagy - érdemeihez, jelentőségéhez mérten mind a mai napig alig méltatott, sőt szinte elfelejtett - alakja GRIGORIJ JEGOROVICS VERESCSAGIN /1851-1930/.¹ Korábban vagy hallgattak róla, vagy burzsoá tudósként aposztrofálták. Csak a 60-as évek második felében enyhül az iránta tanúsított közöny, s ez részben az egészségesen változó tudományos közgondolkodás, részben a költő és folklorista F. POZGYEJEV érdeme. Ő mondja ki először: "G. Verescsagin a forradalom előtti Udmurtia legtehetségesebb íróinak egyike volt."² Az 1966-os irodalomtörténet már kísérletet tesz helye kijelölésére is az udmurt literatúrában.³ 1967-ben meglehangú kis cikk keretében teszi közzé POZGYEJEV VERESCSAGINnak *Vitézi öltözk* /Батыр дүсь/ című művét.⁴

VERESCSAGIN szegény földműves család érdeklődő és betűszomjas gyermeke, aki csak orosz tanítója segítségével és ajánlásával végezhetette el a szarapuli középiskolát, majd maga is rosszul fizetett pedagógusként tevékenykedett Udmurtia kisebb-nagyobb falvaiban. /Ljalsur, Sarkan, Szosznovka, Jelabuga, Buranova/. Nagy családjá eltartásáról végül is csak úgy gondoskodhatott megfelelően, hogy idővel az egyház szolgálatába szegődött, s mintegy húsz éven át lelkészkedett. A

forradaom után - a szovjethatalomnak tett szolgálatai miatt^x
- az egyház megtagadta tőle a nyugdíjat, s a közel 80 esztendő
s tudós élete alkonyán Izsevszkben lakó fiánál húzta meg magát.

Élete évtizedek során át csendes mederben folyt. Egyik szomorú nevezetességű eseménye a hírhedt multáni per, amelyben földjei védelmében néprajzi szakértőként vett részt. Cikkei és könyvei révén^{xx} a kor jónevű tudósai közé tartozott, s egyik-másik munkájáért hivatalos kitüntetésben és jutalomban is részesült.^{xxx}

Etnográfusként, történészként és nyelvészként tartják számon, noha - mind POZGYEJEV véleményéből is kitűnik - költőként is számottevő. A másokon mindig segítő, fiatal honfitársai útját /pl. KEDRA MITREJÉ/ készséggel egyengető VERESCSAGIN igen szerény ember volt, s e tulajdonsága érvényesül névtelenül vagy álnéven közreadott műveiben. Az illetékesek szinte csak napjainkban figyeltek fel arra, hogy a különféle tudományos közleményeiben⁸ található tisztcasengésű, éppnyelvű, fölényes formakultúráról tanúskodó verses példák, személynépek az ő szerzeményei. Kiadatlanul heverő értékes kéziratok közül /szótár, néprajzi munkák, folklór szövegek, tanulmányok/ került elő nemrégiben két kis dráma /*A bort ivott ember* Вина юсьтэм мурт; *A részeges uralkodó* Макмыр возись/ és a fentebb említett *Vitézi öltözködés* /Батыр дйсь/ című elbeszélő költemény, amelyek kétségtelenné tették, hogy a kitűnő tudós a folklór igézetében élve időnként maga is alkotott irodalmi műveket. Költőként azonban - még fel nem derített okok miatt - nem lépett előtérbe /ld. például a fentebb említett értekezést is/, noha a megszülető udmurt irodalom kétségtelenül nagy hasznát látta volna széleskörű műveltségének, ítéleteinek és filológiai tájékozottságának. Papi mivolta természetesen nem lehetett a legjobb ajánlólevél a forradalmi időkben, később pedig még kevésbé.

^x1921-ben az udmurt írók első értekezletén történészi, etnográfusi minőségben az udmurt nép sorsáról tartott előadást. 1917 után több írása, könyve is napvilágot látott. Nemcsak tudományos fórumokon, hanem a napi sajtóban is publikált a forradalmat követően éveken át.

^{xx}Mintegy húszra tehető kisebb-nagyobb költeményeinek száma.^{5.6.}

^{xxx}Két, votjakokról szóló könyvéért⁷ az Orosz Földrajzi Társaság ezüstéremmel tüntette ki.

Feltételezhető, hogy VERESCSAGIN néprajzi gyűjtőútjain - számtalanszor lévén tanuja az improvizálás művészetének - kapott kedvet maga is a költészethez. Az 1889-ben közzétett *Kék, kék galambocskám*. /Чагыр, чагыр дымкэ / című bölcsődallal egyidejűleg versek sorát írhatta /a jóval később publikált szövegek stílus- és hangnembeli azonossága alapján erre joggal gondolhatunk/, amelyeknek a nevezett verssel együttes kinyomtatására néprajzi jellegű könyvének kötött tartalma és terjedelme miatt nem gondolhatott. Kenyérkereső és tudományos munkája miatt a múzsa szolgálatára mindig is kevés ideje lehetett, de gyanítható, hogy az évek során írt még néhány verset, orosz nyelvű irodalmi kísérleteiről és fordításairól pedig adataink is vannak. Drámai próbálkozásait /amellett, hogy a moralizáló szellemű írások akkoriban divatosak is voltak népművelési célokból/, alighanem személyes élményei ihlették. Falusi tanítóként, majd lelkeszként számtalan szomorú tapasztalata lehetett a mértéktelen kumiska-ivás /gabonapálinka/ szomorú következményeiről, ezek nyomán, hatására írhatta *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való beszéd* típusú kis színműveit.

A közel 800 soros, hibátlan kettes anapestusokban írt rímtelen *Vitézi öltözék* tartalmilag *A katona és a csodatos ing* című orosz népmesén alapul, /amelynek *Katona* - *Каптар* címen udmurt variánsa is él/, formai és műfaji szempontból pedig PUSKIN folklorisztikus szövevé elbeszélő költeményei-poémái nyomdokain jár. A népmese feldolgozása azonban korántsem pusztán megverselés, amiként PUSKIN követése sem szolgai epigonizmus, VERESCSAGIN éppolyan szuverénül kezeli a témát és az anyagot, mint a nép, ezért a költeményben ábrázolt világ éppógy udmurt, miként maguk a szereplők is. A poéma az udmurt népmesékhez hasonlóan kevésbé díszes, hangvétele sem ünnepélyes, az egész mű inkább realista színezetű.

Az udmurt líra gyöngyszemei közé tartoznak dalai és zsánerképei. A folklór és a népdal igézetében - hamisítatlan falusi környezetben élve - születhettek ezek a kis remek, amelyekben a tanult költő kissé stilizálja, ojtogatja, neme-

síti a "parasztdalt", de az apró kis formai igazítások, rím- és ritmusszabályozások ellenére megőrzi a "tón"-t és modort, a népdal hamvas báját.

Az udmurt népdal oly kedvelt képével, a "kék galambocská"-val indított 5 négysoros strófából álló, negyedfeles trocheusokban perdülő keresztrímes verse maga a megszólaló anyai szeretet, gondoskodás, tervezés, álmodozás, elénkbe idézi a gyermekét féltő, becéző, csitító, nevelő örök asszony képét. Ez a bölcsődal a maga nemében a műfaj legszebb darabjai közé tartozik. JÓZSEF ATTILA *Altató* -jának a gyermeki képzelet korlátlan szárnyalását visszaadó remeklésével szemben a fárasztó, munkás, de igaz emberi örömeket is ígérő egyszerű életre készíti fel a kicsinyt:

Чагырь, чагырь дыдыкэ!
Малы пьддэ жобаськодъ?
Чеберь пиз-гыдыкэ!
Малы яламь бөрдьиськодъ?

Kék, kék galambocskám!
Lábad miért piszkítod?
Szép fiam, galambocskám!
Könnyed miért hullatod?

Бадзьымь будодъ - тьирь
басьтодъ,
Сикэ мынодъ кырдыяса;
Джужыть кызээз уськытодъ,
Жадедъ, пудэ кораса.
Мынамь бырозъ ась пöры
Тонэ вите жальяса
Шунды ватскозъ сикъ-сьöры,
Гуртэ бертодъ жадьыса.

Ha megnősz - fejszét ragadsz,
Dallal mész az erdőbe,
Nagy fát döntve elfáradsz,
Erdő elfogy estére.

A vacsora készen áll,
Sajnálkozva várlak már,
Hisz a nap is alászáll,
Fáradt vagy, az otthon vár.

Сюдо тонэ табанень,
Йырде вöзынь вöяса.
Юодъ мушьсурь чечыань,
Муми пöзэтьизъ шуыса.

Tabannyal^x táplállak ám,
Vajjal kenem tetejét,
Mézzele méhsört kapsz aztán,
Anyádfözte csemeget.

Чагырь, чагырь дыдыкэ!
Малы пьддэ жобаськодъ?
Чеберь пиз-гыдыкэ!
Малы яламь бөрдьиськодъ?

Kék, kék galambocskám!
Lábad miért piszkítod?
Szép fiam, galambocskám!
Könnyed miért hullatod?

^x palacsinta, lepény, udmurt nemzetieledel.¹⁰

/Szó szerinti fordításban/

Kék, kék galambocskám /Miért piszkítod lábad?/
Szép fiam, galambom! /Miért sírsz állandóan?/
Nagyra nősz, fejszét fogsz /Erdőbe mégy dalolva,
A magas fenyőt kidöntöd, /Elfáradsz a fát döntve.//
Nekem a főzésem kész, /Téged várlak sajnálva,
A nap elrejtetik az erdő mögé, /A kunyhóba visszatérsz fáradva/
Tabannyal táplállak téged, /Tetejét vajjal kenve,
Iszod a méhsört mézzel, /Anyá főzte, mondván//
Kék, kék galambocskám /Miért piszkítod lábad?/
Szép fiam galambom! /Miért sírsz állandóan?//

A vers nyelvi eszközei igen egyszerűek, szinte primitívek, VERESCSAGIN kezén azonban költészetté nemesednek. Az első és az utolsó versszak azonos, két megszólítást és két kérdést tartalmaz, s nemcsak a szerkesztés párhuzamos, hanem a pillér-
szavak is ismétlődnek /чагыр, дыдыкэ, малы? /kék, galambocskám miért?/. Ragrímek fogják egybe az egyszerű kijelentő mondatokból, illetve mellérendelő mondatokból álló versszakokat, s a tanult költő kezenyoma /a pontos ritmuson és rímelésen túl/ legfeljebb csak a határozói igenév következetes alkalmazásában fedezhető fel. A dalolva, vágva, sajnálva, fáradva, vajazva, mondvá /кырдыяса, кораса, жаляса, жадьыса, вояса, шуыса alakok itt - jelentés tekintetében - félúton vannak a személytelen, másodlagos, módhatározói cselekvés, illetve a főcselekvéssé váló ragozott igealak között /dalolsz, vágysz, sajnállak, elfáradsz, vajazom, mondják/. A шуыса 'mondva', pedig az alárendelő kötőszóvá válás útján van, s annak első irodalmi példája. 'Mondva' → 'mondják', 'hogy' - 'mivelhogy', stb.' jelentésben a kötőszó szórendi helyére is magyarázatot ad a példa, hisz mint látható, a határozói igenevek a mondat utolsó helyén állnak. A шуыса kötőszóként is őrzi ezt a sajátságát. A strófák adják a keretet, amely a valóságos helyzetre, a síró gyermekre, s a körülötte sürgölődő, dolgozó anyára utal, s közrefogják a paraszti és általában az emberi élet teljességét összegezõ három szakaszt, amelyek a munkába dalolva induló, reggeltől-estig dolgozó férfi képét, a fáradt

embert alkonyatkor vacsorával váró asszony alakját, a bensőséges otthon, az egyszerű, de ízletes, munkával kiérdemelt családi lakoma rajzát vetítik elénk. Hiánytalan az udmurt miliő rajza, a "vajjal kent palacsinta" s a "mézzel édesített méhsőr" pedig olyan jellegzetességei az udmurt életnek, konyhának, amelynek nemcsak a folklórban vannak nyomai, hanem a tudományban és az irodalomban is /lásd MUNKÁCSI, KOROLENKO, PETROV írásait/.

VERESCSAGIN szerint a bölcsődal ritka az udmurt folklórban, amint írja, síró gyermekét anyja így becézgeti: "Gálambocskám! aranyom! drágaságom!" /дыдыкэ! зарныэ! мусоэ! / s időnkint szólongatja, kérdezetgeti: "Miért sírsz?" /Малы вöрдиськод? / Ebből az igen igénytelen alapanyagból alkotta meg szép bölcsődalát, becsempészve a folklórba egy hiányzó, vagy általa nem ismert műfajt.

Az udmurt szépirodalom első fecskéje az udmurt falu szüldötte, onnan röppent fel, s vissza is szállt oda. "Adott formájában népdallá vált, s ma is éneklik" - írja POZGYEJEV. VERESCSAGINnak egy másik szép bölcsődalát GERD jegyezte le a nép ajkáról a 20-as években.

1924-ben jelent meg VERESCSAGIN különleges nyelvkönyve,¹¹ amely a korábban orosz grammatikai kategóriákkal jellemzett udmurt nyelvet "az idegen és kényelmetlen kaftántól megszabadítva" saját belső törvényszerűségei alapján írja le. Könyvéhez függelékként /fordítási gyakorlatokként/ tíz figyelemreméltó verset is csatol, rövid úton és meggyőzően bizonyítva, hogy az udmurt nyelv alkalmas a legtöbb klasszikus, időmértékes ritmusfajta alkalmazására, vagyis trocheikus, jambikus, daktilikus, anapestikus, amphibrachikus ritmusokban egyaránt megcsendülhet az udmurt líra. A szemelvények korántsem verstani ujjgyakorlatok, többségükben tartalmilag is értékes, változatos formájú versek. Van köztük életkép, sirató, bölcsődal, természetleírás stb., s együttesen gazdag költői tehetség bizonyítékai, az udmurt nép, nyelv és természet mély szeretetéről tanuskodó vallomások. Hihetetlen, hogy VERESCSAGIN ne írt volna több verset, könnyed és biztos verselő készsége nagy gyakorlatra mutat, de ennek csak tucatnyi fennmaradt és publikált vers a bizonyítéka.

Realista bravúr a télre készülő udmurt faluról rajzolt hangulatos életképe, amely 12 rövid sorban etnográfiai pontossággal idézi elénk szülőföldjét - a magyar olvasóban PETŐFI *Téli estékjét* is asszociálva:

Шакырес луэ сюрес,
Азбаре дӱдды потто;
Дасяло ини кутэс,
Обине тыро культы.

Hepehupás az út már,
Jön a szánok ideje,
Tovább a cséplés sem vár,
A csűr kévékkel tele.

Кышноос сэсто етӱн -
Дасяло соос черсон.
Черсыса пуко уин
Тугыны сето ыжгон.

Az asszonyok lent fonnak,
Sodorják is a rokkán,
Még éjjel is dolgoznak,
S szőni kezdenek aztán.

Жытьёсы черсӱсь нылӱс
Огазе пукны ветло;
Мертчанзэс черсо соос,
Кырӱанзэс но кырӱало

Serények a leányok,
Összegyűlnek egy helyben,
Fogynak is a szöszcsomók,
S nincs hiány az énekben.

/Szó szerint: Egyenetlen lesz az út /Udvarra viszik a szánt,/ Készítik már a csépet/ /A szárító kévével tele.//Az asszonyok lent fonnak, /Rokkán készítik ők, /Fonva ülnek éjjel,/ Gyapjút kezdenek szőni.//Estétként a fonólányok /Egy helyre mennek ülni /A lenjüket fonják ők/ S dalukat is dalolják.//

A negyedfeles trocheusokból álló keresztrímes vers csupa mozgás, élet, a szorgos paraszti munka pontos megidézése, s mint látjuk, a dalolás sem hiányzik belőle. Költői tudatosságra vall, hogy a 12 sor mindegyikében következetesen 3 szó található, s minden sor első szava 3 szótagos. Így adódik a következő képlet: $\cup \cup | - \cup | - \cup | -$ s így válik trochaikus lejtésűvé a költemény, amely már nemcsak pontos ritmusával és rímrendszerével, hanem jellegénél fogva is továbbblépés a műköltészet felé.

VERESCSAGIN valamennyi versét hasonló szellemben költötte, mindegyikben az udmurt nép szíve dobog, amely egy a költőével. Nyelv, szellem, versforma egyaránt udmurt és népi. Az Udmartia középső vidékéről származó költő azonban

ötvözi a déli és az északi hagyományokat, alapul veszi a négy-soros déli udmurt dalt kötöttebb formájával s szerkezeti adottságaival, de a hosszabb északi dalok mintájára tágabb lélegzetűvé teszi, többstrófás verseket alkotva.¹² Ugyanakkor megrendszabályozza a csapongóbb, terjengősebb, kötetlen északi dalt is /lásd pl. "siratóit"/. Erről az alapról továbblépve nyelvi, szerkezeti, szemléleti vonatkozásokban az udmurt tradíciókhoz ragaszkodva meghonosítja az udmurt népköltészetben a klasszikus ritmusfajtákat, s kísérletet tesz az elbeszélő költemény-poéma és dráma megszólaltatására is, megsokszorozva ilymódon az udmurt irodalom lehetőségeit, mintegy beoltva azt a világirodalommal.

Így válik különösebb szándék nélkül az udmurt irodalom atyjává, zengő és tiszta alaphangot ütve meg, s a népből jött költőként humanista és realista művekkel alapozza meg népe literaturáját. Jelentőségét és funkcióját a mondottakon túl abban látjuk, hogy a folklórt "nemesítés" és stilizálás révén "szalonképessé" tette a könyvirodalom szférájában. Kezdeményezéseivel ma is élő hagyományt teremtett. Bár költészete jelenleg sem közkincs még, az udmurt irodalomtörténet rendjében éppúgy a kezdeményezők között van GRIGORIJ VERESCSAGIN helye - későn előkerült művei ellenére is, - mint a magyar lírában BALASSINak, vagy a komi irodalomban a hasonló sorsú KURATOVnak.¹³

J E G Y Z E T E K

- 1 Г. ВЕРЕЩАГИН /Г.Д. ФРОЛОВА: Из истории удмуртской школы. Ижевск, 1971./
- 2 П. ПОЗДЕЕВ: Фольклорные источники произведения Г.Г. Верещагина. /Всесоюзная конференция по финно-угроведению, Сыктывкар, 1965./
- 3 Удмурт литература. Ижевск, 1966.
- 4 П. ПОЗДЕЕВ: Дышетйсь, этнограф, кылбурчи. /Молот, 1967. 12./
- 5 Г. ВЕРЕЩАГИН: Вотяки Сосновского края. СПб., 1886.
- 6 Г. ВЕРЕЩАГИН: Вотяки Сарапульского уезда Вятской губернии. СПб., 1889.
- 7 ld. a " 5. sz. alatt
- 8 УДМОРТ: Руководство к изучению Вотского языка. Ижевск, 1924.
- 9 ld. az 5. sz. alatt
- 10 MUNKACSI BERNÁT: *A votják nyelv szótára*. Budapest, 1896.
- 11 ld. a 7. sz. alatt
- 12 DOMOKOS PÉTER: *Az udmurt népdal*. /Néprajz és Nyelvtudomány, 1973-1974./
- 13 А. ФЕДОРОВА: И. А. Куратов. Сыктывкар, 1960.

ORIGINS OF THE UDMURT LITERATURE:

GRIGORIJ VEREŠČAGIN

BY

PÉTER DOMOKOS

The first figure known also by name in Votyak cultural history and literature is GRIGORIJ VEREŠČAGIN /1851-1930/. While working as an elementary school-teacher and later as a pastor he wrote several excellent works on ethnography that are indispensable even today. His poem "Lullaby" full of human warmth and poetic talent was published in his monograph "The Votyaks of Sarapul District" /1889/ as a folk-song; now it is considered to be the first work of literary character in Votyak. The rest of his poems was published in his Udmurt language-book of original viewpoint under the pseudonym: Udmort. He also wrote a long epic poem based on folklore material and a few moralistic plays.